

Комарова О.С. (Київ, Україна)

Джерела лексичної синонімії в словацькій мові

У статті розглядається джерельна база лексичної синонімії в словацькій мові. Не дивлячись на те, що ця тема широко досліджена багатьма словацькими та зарубіжними мовознавцями, наголошується про незмінну актуальність вивчення лексичної синонімії та проведення різноманітних досліджень з цієї проблематики. В статті зроблена спроба розглянути її з нової точки зору, ввівши поняття лексичної синонімії в більш широкі рамки загальної теорії синонімічних засобів мови.

Ключові слова: лексична синонімія, синонімічні засоби мови.

Статья посвящена источникам лексической синонимии в словацком языке. Не смотря на то, что эта тема широко исследуема многими словацкими и зарубежными языковедами, подчеркивается неизменная актуальность изучения лексической синонимии и проведение различных исследований этой проблематики. В статье сделана попытка рассмотреть её с новой точки зрения, введя понятие лексической синонимии в более широкие рамки общей теории синонимических средств языка.

Ключевые слова: лексическая синонимия, синонимические средства языка.

Article is devoted to sources of lexical synonyms in Slovak language. Despite, that this theme is widely investigated by many Slovak and foreign linguists, the invariable urgency of studying lexical synonyms and carrying out of various researches of this issues is underlined. In article has been made the attempt to consider it from the new point of view, having entered concept lexical synonyms in wider frameworks of the general theory of synonymic means of language.

Key words: lexical synonyms, synonymic means of language.

Для кожної літературної мови характерна тенденція до подолання «не функціональної відмінності одиниць» [1, 320], найбільшою за мірою її нормалізації. Зазвичай відмічають, що в цьому й полягає одна з найголовніших відмінностей літературної мови від діалектів, типовим для яких виявляється великий об'єм семантично ніяк не диференційованих способів вираження тієї самої думки. До цього треба додати, що і всередині самої літературної мови, особливо, якщо включати у неї просторіччя, різні шари лексики по-різному реагують на цю тенденцію. В першу чергу вона підпорядковує своєму впливові стійкі, тобто здавна існуючі в мові (споконвічні або цілком асимільовані) стилістично нейтральні широковживані переважно прості або спрощені (непохідні) одиниці у їх основному значенні. Процеси семантичної диференціації, які постійно протікають у цьому шарі лексики, призводять до того, що головну роль здобуває квазісинонімія, а відносно точна синонімія скорочується. Уявлення про відносно точну синонімію таких одиниць можуть дати наступні приклади: *hasit' – dusti', história – dejepis, hľadieť – pozerat', geografia – zemepis, nadmieru – veľmi, obzor – horizont, podobný – analogický, vyzriet' – dozriet' (ovocie)*.

Отже, навіть ядро словника літературної мови може, хоча й дуже слабо, протистояти тенденції старіння семантично незначущої лексичної

різноманітності. В усіх інших шарах лексики опір матеріалу цієї тенденції, підтриманий різноманітними протилежними йому процесами інновації, значно зростає. Експресивна лексика, слова в переносних і фразеологічно пов'язаних значеннях, деякі похідні, недавні запозичення складають в цілому набагато більший відсоток словників, і кожна така одиниця зустрічається все рідше у текстах. Оскільки на долю кожного з них випадає не так багато вживань, вони виявляються менш придатним об'єктом для дії семантичної диференціації, якій досить важко проявитися на невеликому за обсягом матеріалі.

Прагнення мови до оновлення своїх лексичних засобів, яке призводить до виникнення відносно точних синонімів, найповніше та найясніше проявляється у сфері експресивної лексики. На легкість встановлення синонімічних відносин серед афектних слів звернув увагу Ж.Ванріес. Аналогічні спостереження містяться у працях Шапіро, Пісарчикової.

Прикладами можуть слугувати: *vysunút' – vystrčít' – vytrčít' – vypučít' (oči); daromnica – zbytočnosť – hlúpotá – taľafatka – šepleta – sprostost'; kopa – až stárch – do aleluja – až beda – čertviekol'ko – vyše práva – bohviekol'ko – ktoviekol'ko; čachre – machre – machle – úskok – podvod.*

Цікаво, що саме у сфері експресивної лексики з найбільшою силою проявляється один з найцікавіших семантичних процесів. Процес синонімічної аналогії, інакше названий синонімічною деривацією, або синонімічною іррадіацією (майже всі дослідники обмежують дію синонімічної аналогії рамками аргю). Сутність цього процесу чітко описана Крешем: «Слово X зі значенням А розвиває значення В. Аналогічним чином слово Y, яке теж має значення А і являється синонімом X, розвиває значення В» [2].

Синонімічна аналогія у сфері експресивної лексики настільки сильна, що часом набуває статусу продуктивного процесу. Стерна вважав її семантичним законом.

Через свою експресивну маркованість легко вступають в синонімічні відносини й фразеологічні одиниці: *ide to ako po masle – bez prekážok; jeden o koze, druhý o voze – nemôžu sa dorozumieť; starý ako svet – dávno známy, veľmi starý; čo svet svetom stojí – odjakživa, stale; za nič na svete – v nijakom pripade; brat' nohy na plecía – rýchlo ubehat'.*

Розвиток у словах переносних та фразеологічно пов'язаних значень – ще один процес, який породжує відносно семантично точну синонімію. Цьому сприяє, передусім, власне механізм метафоричного переносу, тому що один з найрозповсюдженіших семантичних компонентів, наприклад: *Hodiny utekajú (odchádzajú)*; прями – не синонімічні – значення дієслів *utekat' – odcházat'.*

Недосяжними для регламентуючого впливу процесів семантичної диференціації являється і багато словотворчих процесів, які призводять до виникнення у мові так званих однокореневих синонімів. У словацькій мові багатою однокореневими синонімами є дієслівна лексика, причому частіше за все вони утворюються за допомогою префіксів від основ дієслів, які означають зміну просторового положення або стану об'єкту чи суб'єкту. Розповсюджений морфологічний різновид цього типу представлений парами «безпрефіксальних

дієслів»: *varit' – vyvárat', rást' – vyrást', sypat' – vysypat', mobilizovat' – zmobilizovat', mávat' – zamávat', volat' – zavolat', písat' – zapísat', platit' – zaplatit'.*

Інший регулярний тип словотворчої синонімії представлений префіксальними дієсловами з синонімічними або квазісинонімічними основами: *vyspiet' – vyrást' – narást', vystáhnout' – vysidlit' – vystát', vystlat' – vyložit' – obložit', vysvetlit' – vyložít' – podat' – objasnit', vzmáhat' sa – pozdvihovat' sa – povznášat' sa.*

Значно менший регулярний характер має семантично дуже неоднорідний морфологічний тип «дієслово зі зворотною часткою та без неї»: *vystáhnout' – vystáhnout' sa, vystriet' – vystriet' sa, priznat' – priznat' sa, venovat' – venovat' sa, zapicnúť – zapicnúť sa, turbovat' – turbovat' sa, uchodit' – uchodit' sa.*

В іменників, прикметників і прислівників однокореневі синоніми виникають головним чином за рахунок синонімії словотворчих суфіксів або варіантності основ, іноді за рахунок префіксації або (при словоскладанні) синонімічності основ, і носять ще менш регулярний характер: *choroba – ochorenie, záhlavie – hlavička, dom – domácnosť, drsno – drsne, hlavaj – hlaváň, diár – diárum, zápal – zapálenie.* Питання про статус таких одиниць (синоніми або морфологічні варіанти слів) тривалий час було, і залишається, дискусійним. З нашої точки зору, варіанти слова слід вбачати у тих випадках, коли можна сформулювати доволі просте і загальне правило вживання того чи іншого варіанта. У випадках, які не описуються простими й загальними правилами (а саме такі всі вище вказані приклади) природньо бачити не варіанти слова, а різні, але точно синонімічні одне одному слова.

Завершимо цей перелік джерел семантично точної синонімії запозиченнями. Ті з них, які прийшли у словацьку мову нещодавно, або знаходяться на периферії словника, або схильні до термінологізації, часто виявляються точними синонімами слів, які вже в ній містяться (споконвічних або запозичених): *akumulátor – batéria, import – dovoz, monoteizmus – jednobožstvo, export – vývoz, expertiza – posudok, tragédia – nešťastie, tranzit – doprava, totálne – celkom, metóda – spôsob, lexicon – slovník.*

Лексичні синоніми більшості перелічених тут розрядів лише нещодавно стали предметом детального лінгвістичного аналізу. Тільки цим можна пояснити небажання багатьох лінгвістів визнавати той факт, що навіть такі високо нормалізовані і літературно добре оброблені мови, як словацька, мають велику кількість семантично точних синонімів: домінуюча теорія синонімії склалася на основі вивчення такого лексичного матеріалу, який не давав підстав для інших висновків.

Говорячи про джерела лексичної синонімії, не можна не брати до уваги стилістику їх вживання. Адже явище лексичної синонімії тісно взаємопов'язане зі стилями мовлення.

В словацькій мові виділяють стилі головні (*primárne štýly* – за Містриком) та другорядні (*sekundárne štýly* – за Містриком) [2].

До групи головних стилів входять такі стилі як науковий (*náučný štýl* – тут і в наступних прикладах за Містриком)[3], адміністративний (*administratívny*

štýl), публіцистичний (publicistický štýl), ораторський (rečnický štýl), розмовний (hovorový štýl) та художній стиль (umelecký štýl).

До групи другорядних стилів входить сімдесят два підстили. Немає потреби у їх виділенні, бо кожен з них так чи інакше стилістично належить до головних стилів. Наведемо для прикладу декілька другорядних стилів: дипломатичний (diplomatický štýl), дидактичний (didaktický štýl), риторичний (rytorický štýl), популярний (populárny štýl) тощо.

Детальніше зупинимося на головних стилях, а саме на проблемі стилістичного розподілу залежно від наявності лексичної синонімії у її межах.

Якщо головним стильотворчим принципом є вибір форми вираження, то синонімія за такого вибору отримує дуже багато можливостей. Говорячи доступніше – чим більше мова рясніє синонімами, тим багатшою є її стилізація.

Також синонімія вживається на рівні граматики тексту, структуруючи його. Через останню функцію синонімія міститься у всіх видах текстів. Наведемо декілька прикладів з преси: *Mal aj zásadný význam pre slovenskú telesnú výchovu. Minuloročné víťazstvo umožnilo uskutočniť dávne predstavy našich predstaviteľov telovýchovy. – Pokročil až po vchod izby. Vtedy sa Christiano konečne rozhlídal po miestnosti. – Kedysi ma stormy zaujímali. Pod mojím oblokom rástol platan, v novembri bol celý žltočervený, večer svietil ako slnko. – Pulz Olympiády citiť v meste na každom kroku. Bližiacе sa hry citiť z výkladov, z novinových a časopisných strán. – Simon rozložl pred kolibu oheň. Vatra pomaly dohára. – Blanka povedala, že tá manželka z hry je naivná a hra je nerealistická. Ale Janovi sa hra nezдалa nepravdivá.*

Зазначимо, що найбільшого розповсюдження лексична синонімія набуває в текстах художнього стилю. В таких текстах синонімія вживається задля естетизації в ліричних відступах, коли треба змалювати явище з різних боків так, щоб викликати в читача якомога сильніше враження. Наприклад: *Smiala sa dolina, húkala sedlická hora, rehlili sa stráne, uškrňali sa sedliacke chalupy. – Povedal to bez váhania, ľahko, ľahkomyselne. – Nuž čože sa dá kameňu povedať? Skale, bralu, čo ľudskú reč iste nerozumie! Mrtvej hmote, čo sa ani vo vichrici nezakolíše?*

Іноді неможливо однозначно визначити, коли синонім набуває однієї зі своїх функцій і яку саме, або коли його супроводжують усі три: конструктивна, естетична, урізноманітнююча. В усіх трьох функціях синоніми виконують, окрім інших, конструктивну функцію. Чим більше в тексті таких синонімів, тим він цільніший.

Синоніми часто присутні також у риторичному стилі задля градації дії. Оратор замінює вираз, а натомість його інформативне ядро головним чином залишається незмінним. Наприклад: *Naše ocenenie a uznanie patrí ženám nielen za pracovné výkony, za ich pracovné výpätie, ale aj o starostlivosť za svoju rodinu, o naše deti.*

Популярний стиль відрізняється від наукового, перш за все тим, що в останньому має міститись суто наукова термінологія, коли у популярному стилі можуть, а інколи мусять вживатись синоніми задля бачення та

висвітлення поняття з різних боків. Саме тому в науковому стилі лексична синонімія зустрічається найрідше, порівняно з текстами інших стилів.

Наведемо приклад наукового тексту, в якому слово *experiment* не може замінюватися синонімами: *Experiment treba plánovať. Plánovaný, zamýšľaný experiment je experiment uskutočnený v myslení skôr, ako sa realizuje v praxi. Pri plánovaní experimenta sa vymedzuje cieľ, východisko, spôsob, ako aj prostriedky, ktorými sa cieľ má dosiahnuť. Plánovaný experiment sa postupne vyvinul na samostatnú formu teoretickej činnosti – na myšlienkový experiment... (Teória poznania).* У популярному стилі можлива подача тексту без тавтологічного вживання шляхом використання синонімів, наприклад: *Experiment sa skončil, pokus sa nevydaril... (časopis „Plus 7 dní“).*

За допомогою синонімів почасті спрощуються абстрактні поняття. Синоніми часто вживаються в ректифікації та коректурі, в уточненні сказаного. У таких випадках застосовуються слова типу: *totiž, vlastne, alebo, čiže, slovom.*

Розширення та звуження синонімічних рядів є процесом постійним і напряму залежить від потреб мовного середовища. Певна група синонімів, особливо це стосується відносно точних синонімів, які семантично не дуже різноманітні, переходять на периферію синонімічної мовної засоби. Цьому явищу протистоять інноваційні процеси в мові, так само як і процеси словотворення, які постійно збагачують мовну синонімію, подекуди стаючи відносно точними синонімами до вже існуючих. В таких випадках вживаність у багатьох випадках залежить від стилістики тексту. Оскільки синонімія є способом забарвлення, в кожному окремому випадку вибір з синонімічного ряду в тексті буде головним стилістичним моментом. Вибір синоніма-відповідника без належної уваги впливає у стилістично невідповідний текст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Лексическая семантика // Синонимические средства языка. – Т.1. – М., 1995 – 472 с.; 2. Mistrík J. Štylistika. – Bratislava, 1997 – 600 s.; 3. Mistrík J. Praktická slovenská štylistika. – 2 vyd. – Bratislava, 1963 – 397 s.

Король Л.Р. (Львів, Україна)

Особенности выражения грамматической категории рода в мовленні учнів польських шкіл Львова

У статті проаналізовані типові відхилення у вираженні граматичної категорії роду в мовленні учнів польських шкіл Львова. Серед найтиповіших регіональних особливостей, пов'язаних із граматичною категорією роду, можна виділити вживання слів у роді, відмінному від роду, в якому вони вживаються в польській літературній мові і, як наслідок, зміна парадигми їхнього відмінювання; уживання форм знахідного відмінка множини, які співпадають із формами родового відмінка множини, для іменників чоловічого тваринного роду, а також іменників жіночого й середнього родів на позначення живих істот; уживання польських особово-чоловічих іменників у називному відмінку множини з закінченнями, характерними для іменників чоловічих тваринних і